

Anmeldelser.

Holger Hjelholt: Sønderjylland under Treårskrigen. Et Bidrag til dets politiske Historie. 1. Del: Fra Revolutionens Udbrud til Våbenstilstandens Ophør i Foråret 1849. København, 1959. 254 sider.

Holger Hjelholt har viet sit liv til udforskningen af Sønderjyllands nyere historie. Den har ganske vist ikke været hans eneste livsgerning, og også på andre felter af den historiske videnskab har han gjort væsentlige indsatser. Men Sønderjyllands historie har dog været hans hjertebar. Lige fra han i 1923 disputerede for doktorgraden med sin vægtige undersøgelse om de Regenburske sprogreskripter og deres virkninger, har han aldrig sluppet sin gamle kærlighed, og i en lang række afhandlinger har han fremlagt resultaterne af sine undersøgelser. De har især samlet sig om den omstridte landsdel under dens sidste forbindelse med Danmark.

Efter i 1956 at være trådt tilbage fra sin stilling som overarkivar i Rigsarkivet har dr. Hjelholt i sit otium samlet sig om et nyt stort arbejde, Sønderjyllands historie fra »det mærkværdige år« 1848 indtil Treårskrigens afslutning 1850. Det var dengang, borgerkrigen rasede inden for vor gamle danske helstat, for første gang siden Grevefejden, mere end 300 år tidligere. Følgerne blev skæbnesvangre; de blev 16 år senere den danske stats opløsning. Det drejer sig altså om et betydningsfuldt emne, og — mærkeligt nok — har det ikke hidtil været genstand for et indgående studium. Ganske vist har vi betydelige værker om Danmarks ydre historie i denne tid, hvori Treårskrigen og de diplomatiske forhandlinger om Sønderjyllands skæbne er udredede, først og fremmest generalstabsværket og Neergaards »Under Junigrundloven«. Men Sønderjyllands historie set »indefra«, altså en detaljeret lokalhistorisk fremstilling af, hvorledes beboerne i de forskellige egne oplevede krigen, og hvorfor de indtog så modsatte politiske standpunkter, er hidtil ikke skrevet. Virkningen heraf gør sig dog den dag i dag gældende i de forskellige strøg og har en vis politisk betydning. Når f. eks. Angel har været den mest upåvirkelige egn i Slesvig under senere tiders nationale vækkelse, kan man heri se en sidste

frugt af dets holdning i 1848—50. Man må derfor med tilfredshed hilse, at første del af Hjelholts bog allerede efter tre års forløb foreligger, den som omfatter tiden fra oprørets udbrud til ophøret af den første våbenstilstand mellem Danmark og Preussen i foråret 1849. Det er altså kun eet år, som er behandlet på over halvtredjehundrede sider. Og dog skal ingen beskylte forfatteren for at have bredt sig unødvendigt i sin fremstilling.

Det behøver knapt at påpeges, at en mand, som har haft hele sin livsgerning inden for Rigsarkivets rammer, kender ethvert aktstykke, der har betydning for hans emne, og også har udnyttet det. Mere grund er der til at gøre opmærksom på, at Hjelholt ikke er blevet stående herved, men som den første danske forsker har inddraget væsentlige dele af den slesvig-holstenske provisoriske regerings akter i sin undersøgelse. Det fortjener herved at påpeges som et gladeligt tidernes tegn, at han har kunnet gøre arbejdet i vort Rigsarkiv ved udlån af disse arkivalier fra Kiel. Forfatteren er gået endnu videre ud i sine opsporinger af kildestof. Han har også arbejdet i det engelske statsarkiv, Record Office, navnlig for at finde kilder til dansk udenrigspolitik i 1848. Thi det har været nødvendigt for ham at medtage den udenrigske politik i de store træk som baggrund for den indre udvikling af Sønderjylland, der for ham er hovedsagen. Tilføjes det, at Hjelholt har udstrakt sine føletråde helt over Atlanterhavet for at kunne få adgang til hjemlige arkivdepoter (Carl Moltkes efterladte papirer), må det indømmes, at han har opfyldt alle rimelige krav i heuristisk retning.

Også med de trykte kilder og litteraturen om 1848 er forfatteren fuldt fortrolig.

Hjelholts behandling af problemerne er grundig og objektiv; hans fremstilling er rolig, den forfalder aldrig til stærke ord, men er båret af en understrøm af varme og lune, der tit bryder frem til overfladen. Hans standpunkt falder nærmest sammen med P. Lauridsens («Da Sønderjylland vaagnede») og er præget af sympati med den danske bevægelse i Nordslesvig. På visse punkter kan man naturligvis være uenig med ham; fire øjne ser som bekendt mere end to. Når han således (side 28) betvivler, at det slesvig-holstenske oprør havde været forberedt i forvejen, er det dog en kendsgerning, at Beseler og Reventlow-Preetz i oktbr. 1847 havde holdt møde med ritmester Fürsen-Bachmann i Slesvig, hvorunder besættelsen af Rensborg var blevet overvejet, selv om vi ikke kender noget til planens detaljer. Ja, allerede det foregående år 1846 påstår regeringspræsident Scheel, der plejer at være velunderrettet, at en revolution med støtte af kongen af Hannover var planlagt i hertugdømmerne.

Det vilde vel også have været korrektere, når Slesvig-Holstenismens opståen (s. 14) tilskrives tre strømme: Ridderskabet, de liberale og Augustenborgerne, at tilføje en fjerde, de radikale, bestående af småhåndværkere, fabriks- og landarbejdere, under forerskab af Olshausen og M. T. Schmidt. Jeg vil senere få anledning til at vende tilbage til denne gruppe. Der ville endelig have været god grund til i indledningen, hvor der iøvrigt på fortræffelig måde gøres rede for så vanskelige benævnelser som husfogeder, landfogeder, amtsfuldmægtige, sandemænd og regnskabsmænd, på side 12 at have peget på, at der 1840 af Christian VIII var indført dansk retssprog i hele Nord-slesvig.

Sønderjyllands historie i 1848 er unægtelig meget indviklet; det myldrer indenfor den med kommissioner og regeringer, som det ikke er let for den, der ikke er specialist, at holde ude fra hverandre. Persongalleriet er også meget omfattende, så at læseren allerede nu glæder sig til det register, der skal følge i slutningen af andet bind. Til en begyndelse vil det formentlig være velset at få et overblik over begivenhedernes rækkefølge inden for det behandlede tidsrum. På Christian VIII's død 20. jan. fulgte 28. i samme måned hans efterfølgers forfatningsreskript, der stillede en helstatsforfatning i udsigt, hvad der i hertugdømmerne kun vakte protest hos de liberale og Augustenborgerne. Men ydre påvirkning fremkaldte revolutionen, der vel bør sættes til Rensborgmødet 18. marts, snarere end til 24., da den provisoriske regering dannedes, og Rensborg overrumpledtes. Så fulgte »den forenede stænderforsamling«s første session (3.-5. april) og kampene ved Bov (9. april) og ved Slesvig (23. apr.). Den regeringskommission for Sønderjylland, som den danske regering havde nedsat 3. april, og som bestod af amtmand Sponneck fra Ribe, generaldecisor Kirstein og borgmester Lassen fra Haderslev, ophørte praktisk at fungere allerede efter slaget ved Slesvig. Herefter var den provisoriske regering de facto herre i Sønderjylland lige til våbenstilstanden i Malmø 26. aug., bortset fra den korte periode i juni måned, da danske tropper holdt Haderslev og omegn besat. Da den »fællesregering« for hertugdømmerne med Carl Moltke i spidsen, der ifølge våbenstilstanden skulde oprettes, ikke trådte i virksomhed p. g. a. modstand fra Slesvig-Holstenernes side, var den provisoriske regering oven i købet i stand til at gennemføre en slesvig-holstensk grundlovs vedtagelse 8. septbr. Den danske regering svarede derpå 18. septbr. med nedsættelsen af den såkaldte »Immediatkommission« til bestyrelse af hertugdømmerne, bestående af Carl Moltke, amtmand Johannsen i Haderslev og biskop Jørgen Hansen på Als, men denne kommission fik aldrig betydning for Sønderjyllands fast-

land. En ny »Fællesregering« uden Carl Moltkes deltagelse, som Danmark uforsigtigt var gået med til at anerkende, afløste i de sidste dage af oktbr. den provisoriske regering, men viste sig straks at ville arbejde i samme ånd, hvorfor man fra dansk side vægrede sig ved at udlevere Als (og Æro) til fællesregeringens styrelse. Als vedblev derfor at stå under »Immediatkommissionen« til våbenstilstandens ophør i apr. det følgende år, dog således at inden for den afløstes Carl Moltke som medlem af civilguvernøren Riegels.

Så meget vil fremgå af dette brogede billede, at af hele året var det kun i fjorten dage, mellem 9. og 23. april, at Sønderjyllands fastland, i hvert fald for største delen, -- var under dansk styre. Næsten hele tiden måtte den befolkning, der var dansksindet, eller i hvert fald loyal, leve under fremmedherredømme og oprørsregering.

Som indledning til en drøftelse af værkets hovedproblem er der et særligt punkt, hvor jeg må erklære mig uenig med forfatteren. Han har givet sin bog undertitlen »Et bidrag til dets [Sønderjyllands] politiske historie«. Det ligger heri, at han ikke vil behandle tidens økonomiske udvikling, de sociale-økonomiske følger, som de forstyrrede forhold i 1848 førte med sig. Men når denne udvikling fik vigtige politiske konsekvenser, forekommer det mig, at man ikke kan lade den ligge uanset i en politisk historie. Ganske vist rører Hjelholt på sine steder ved problemet; han nævner f. eks. standsningen af Flensborgs skibsfart og af Tønders kvæghandel; men han samler ikke de spredte træk til en faktor i det politiske forløb. Det havde sikkert lønnet sig at påvise, at en væsentlig depression af forretningslivet i Sønderjylland blev en følge af borgerkrigen; at der er en sammenhæng mellem den danske blokades standsning af søfarten, -- der også må have lammet Flensborgs industri (sukker, sæbe, tobak etc.), -- krigens lamelse af kvæg- og kniplingshandel, arbejdsløsheden på land og i by, der altsammen fik politiske virkninger. I den forenede stænderforsamling klagedes der jo over misfornøjelsen på de adelige godser. Over- og mellemklassen har følt denne uro truende; derfor blev linjerne mellem de konservative og de liberale på den ene side, og de radikale, der var arbejderstandens talsmænd, på den anden i årets løb trukket skarpere op. Udviklingen gik politisk i retning mod højre -- ligesom i Danmark -- og Olshausen og M. T. Schmidt trådte ud af den provisoriske regering.

Vender vi os til den politiske historie, der behandles sagligt og udtømmende; -- »bidrag« synes en altfor beskeden betegnelse fra forfatterens side; -- må de to emner, som vækker en eftertids

største interesse, være den provisoriske regerings politik i løbet af 1848 og den sønderjyske befolknings stilling til samme. Det første af disse spørgsmål er her for første gang behandlet indgående på Dansk, og det må være nok at sige herom, at den givne fremstilling er klar og overbevisende. Noget nærmere skal jeg komme ind på problemet befolkningens stemning og holdning. Oversees må dog ikke den vanskelighed, som den slags undersøgelser lider under, nemlig at de bevarede kilder mere består af indberetninger fra embedsmændene end af breve og optegnelser fra selve befolkningen. Kun sjældent foreligger der for forskeren dagbøger, som den af forfatteren flittigt citerede og virkelig betydningsfulde fra den gamle kniplingskræmmer Jens Wulff i Brede.

Med dr. Hjelholt som fører vandrer vi da gennem Sønderjyllands forskellige egne fra syd mod nord og hører, hvilken forklaring amtmænd og amtsforvaltere, herredsfogeder og birkedommere, præster og skolelærere, borgmestre og magistrater, toldembedsmænd og skovbetjente, o.s.v., kort sagt, hele embedsstanden giver af deres egen og den dem undergivne befolknings holdning til oprøret. Derimod er det desværre kun sjældent, at befolkningen selv kommer til orde. Det er en fængslende vandring, og det er et meget stort og værdifuldt materiale, vi præsenteres for. Ja, så stort, at det næppe er mange læsere givet at kunne holde sammen på det. Jeg vilde ønske, at forfatteren havde samlet hovedtrækkene ved slutningen af hvert afsnit; havde tilstræbt en generalisation, der uddrog de fælles træk til et samlet billede, og ladet os høre sin dom derom. Formentlig havde der også været noget nyt at lære af en sådan samling.

Det første spørgsmål, som melder sig, når talen er om befolkningens standpunkttagen, er, hvilken virkning den provisoriske regerings proklamation af 24. marts fik. Heri hedder det: »Landsherrens vilje er ikke mere fri, og landet er uden regering«. Dette kunstgreb, at et revolutionært parti erklærer sig for i virkeligheden at være det sande loyale parti og at kæmpe for at befri »den ufri konge«, er ældgammelt og almen-europæisk (se min artikel i »Tilskueren« 1935). At ikke alle den provisoriske regerings medlemmer troede på påstandens rigtighed, er givet; Beseler erklærede således, at hvis ikke oprørslederne havde skudt sig ind under legitimiteten, vilde de inden tre dage have været landflygtige i Hamborg. Men hvilket indtryk gjorde deres erklæring i Sønderjylland? Spørgsmålet var navnlig af betydning for embedsmændene, både de verdslige og kirkelige, samt for officererne, da disse alle var bundne til kongen ved en personlig troskabsed. Var kongen virkelig ufri, kunde det ikke være et edsbrud at kæmpe for

hans befrielse, og eden havde for datidens mennesker en kraftigere virkning, end vi nu forestiller os. Den provisoriske regerings påstand måtte for mange stå til troende; Reventlow-Preetz, Beseler og Olshausen blev, hver i sin kreds, betragtede som pålidelige og hæderlige mænd.

Man tør heller ikke uden videre afvise den begrundelse, som mange embedsmænd førte i marken for deres anerkendelse af den provisoriske regering, nemlig at de frygtede for, at udviklingen ellers skulde føre til anarki (se s. 28, 37, 42 og 104-108). I flere sydslesvigske stæder herskede der betydelig ophidselse, og der oprettedes »hjelpekommissioner« ved magistraternes side samt borgervæbning; i Slesvig sættes endog en diktator i spidsen for byen. Det er ikke uforståeligt, at embedsmændene kunde frygte for at miste deres hold på den brede befolkning og derfor har grebet efter den redningsplanke, som den provisoriske regerings oprettelse kunde synes dem at være.

Endelig må det huskes, at de høje embedsmænd stolede fast på deres underinstansers troskab, lige til de blev skuffede ved kendsgerningerne, — og at den danske vækkelse, som siden 1838 var begyndt i Nordslesvig, var meget ildeset i de fleste embedsmænds øjne, selv om de indtog et loyalt standpunkt til kongen og staten. Den danske bevægelse opfattedes nemlig som fredsforstyrren, hvilket finder sin forklaring i, at overklassens kultur i århundreder havde været tysk. Selv amtmand Johannsen i Haderslev taler om de dansksindede Nordslesvigeres »eksaltation« og »fanatisme«. At den tyske kultur fra overklassen også var sunket dybere, fremgår på en snurrig måde af kniplingshandleren Jens Wulffs dagbog. Under sine rejser i Tyskland besøgte han gerne tyske theatre, og på sin hustrus fødselsdag plejede han at digte vers til hende på Tysk. Jens Wulff stod derfor også meget kølig til den danske bevægelse, der i hans øjne forstyrrede den gamle ro og fred.

Kaster man et blik på Sønderjylland i begyndelsen af 1848, kan man med sikkerhed udtale, at den danske national-liberalisme havde vundet meget få tilhængere i Nordslesvig, noget større udbredelse havde den grundtvigske Danskhed (gennem »Dannevirke« og Rødding), men hovedmassen af de nordslesvigske bønder og borgere var »loyale« og vedblev at være det. De var nok dansksindede, men der lå ikke heri så meget en samfølelse med kongerigets befolkning, som en hævdvunden tilknytning til kongens person, til administrationen, hovedstaden, flaget o.l., altså til staten og dens indretninger. Over for kongerigets bønder nærrede den nordslesvigske bonde snarest en nedladende, om end sympatisk følelse. Han betragtede sig selv som »dansk Slesviger«.

Af de nordslesvigske embedsmænd havde de juridiske fået deres uddannelse på tysk grund, især i Kiel, de kirkelige for Nordslesvigs vedkommende derimod ofte i København, medens det i Sydslesvig var det almindelige, at de havde studeret i Kiel. Den kultur, som embedsmændene havde erhvervet, var således overvejende tysk, men kun de yngre af dem havde samtidig indslugt de friheds- og enhedstanker, der bragte dem i modsætning til deres pligt over for kongen og folket. Det samme gjaldt om borgerne i de sydslesvigske byer.

Af de embedsmænd, som blev deres ed tro og nægtede at anerkende den provisoriske regering, må først nævnes den gamle amtmand Johannsen i Haderslev og hans son, amtmanden i Sønderborg, dernæst amtmand Krogh i Husum; derimod var amtmand Stemann i Åbenrå, amtmand Krogh i Tønder og amtmand Warnstedt i Flensborg typiske eksempler på vaklende helstatsmænd. Det samme gælder vist om borgmester Callisen i Flensborg, mens amtmanden i Slesvig åbent sluttede sig til oprørerne. Også blandt de lavere embedsmænd var der selv i Sydslesvig ikke få, der holdt deres ed, men til gengæld i Nordslesvig mange, navnlig af de yngre, der var slesvig-holstensk inficerede og svigtede. Inden for præstestanden, hvor eden toges særlig alvorligt, var sindene endnu mere delte. Gennemgående indtog man i Nordslesvig et loyalt standpunkt, mens man i Sydslesvig faldt for den provisoriske regerings overtalelser. Af den brede landbefolkning synes det dog væsentlig at have været Friserne i Vestslesvig, som — ihukommende deres Uwe Jens Lornsen — straks tonede tysk flag, mens den nordslesvigske bonde til gengæld optrådte aktivt mod den provisoriske regering ved ligefrem at gribe til våben imod den. I Sydslesvig stod almuen som regel usikker og vaklende.

Måske kunde forfatteren i denne forbindelse være gået lidt nærmere ind på, hvad de forskellige »adresser« til henholdsvis den danske og den provisoriske regering viser om befolkningens politiske stemninger. Det skal indrømmes, at et sådant kildemateriale lider af åbenbare svagheder, dog næppe så store, som nutidens gallup-undersøgelser. Materialet er fyldigt til stede for hele Treårskrigen vedkommende og begynder i efteråret 1848. Mens »delingstanken« sjældnere fremtræder i disse adresser, og da med lunken tilslutning fra dansk side, og Slesvigholstenerne hæftigt bekæmper den, er de spørgsmål, som behersker interessen, Sønderjyllands adskillelse fra Danmark, hertugdømmernes indbyrdes adskillelse og Sønderjyllands optagelse i det tyske forbund. Adresserne har karakter af protester, hvad deres ophavsmænd åbenbart har anset for mest formålstjenligt for at skaffe dem udbredelse.

De danske Slesvigere protesterer mod deres landsdels statsretlige forandring; de slesvigholstenske mod hertugdømmernes adskillelse. Tydeligst er tallene fra novbr. 1848 til jan. 1849; da viste de loyale adresser fra Nordslesvig 10792 underskrifter og fra Mellemlesvig 1969, ialt 12761, mens de illoyale når op på 15896. Ved en sammenligning må det dog erindres, at i Nordslesvig blev der under fællesregeringen udøvet et stærk politisk tryk på anderledes tænkende, så tallene herfra må opfattes som minima.

Man tør vist heller ikke benægte, at der fra den danske regerings side er blevet begået alvorlige fejl over for Slesvigs befolkning i 1848. Hvorfor rettede ikke martsministeriet, så snart det fik efterretninger om oprørsregeringens dannelse, en kraftig appel til embedsmændene om at blive deres ed tro? I stedet gik der fra 24. til 27. marts, før Frederik VII.s proklamation til Slesvigerne fremkom; og to dage endnu, før udenrigsminister Knuth udstedte sit kategoriske forbud til embedsmændene mod at adlyde den provisoriske regering. Formodentlig forløb der endnu et par dage, før Sønderjyllands befolkning modtog disse bekendtgørelser. Da var det for sent. Slesvigholstenerne handlede hurtigt. Allerede 24. marts var Slesvig by, og d. 26. Flensborg, Tønder og Åbenrå i deres hænder. Som en bølge skyllede oprøret sydfra hen over landet.

Endnu mere påfaldende er den danske regerings langsomhed i efteråret 1848. Skønt det hurtigt blev klart, at den anden »fællesregering«, der var begyndt i oktober, ikke efter sin forpligtelse vilde stille sig neutral, men at den anerkendte alle den provisoriske regerings indretninger, deriblandt endog statsgrundloven, lovede Frederik VII lige til d. 15. decbr. med at proklamere fællesregeringens ulovlighed. Den sønderjyske befolkning blev herved ladet i uklarhed om Danmarks standpunkt og mål, og for mange indbyggere, navnlig i Nordslesvig, fik dette ulykkelige følger.

I henhold til det foregående er jeg derfor tilbøjelig til at fælde en mildere dom over en stor del af de embedsmænd, der anerkendte den provisoriske regering, end det hidtil har været tilfældet. Der blev da også fra dansk side taget meget mildt på dem i begyndelsen. Kommissionen af 3. april modtog direktiver fra oven (Bluhme, Tillisch og Tscherning) om at vise mådehold, når den skulde prøve den slesvigske embedsstands holdning i løbet af de sidste uger. Opfordringen var i og for sig overflødig. Sponneck, Kirstein og Lassen havde alle blik for deres embedsbrødres vanskelige stilling, samtidig med at ingen kunde tvivle om deres eget sindelag. De handlede ganske vist meget lemfældigt, selv over for slesvigske embedsmænd af højst tvivlsom pålidelighed, og de

undgik så vidt muligt afskedigelser. Denne handlemåde var ikke blot billig; den var også klog. Naturligvis indbragte den kommissionen skarp kritik fra mænd som Laurids Skau og Hans Krüger. Dr. Hjelholt fælder ingen dom i denne sag. Slesvigholsterne handlede ganske modsat de danske kommissærer, idet de straks efter 23. april lod det regne med suspensioner og afskedigelser over de loyale Slesvigere, hvad der i det lange løb næppe var til fordel for deres egen sag. Derimod fulgte den danske »immediatkommission«, der i efteråret 1848 trådte i virksomhed, i det store og hele sin forgængers eksempel, selv om de i sommerens løb forefaldne begivenheder undertiden måtte gøre en fastere optræden uundgåelig.

Det var en vanskelig tid at leve i, og man kan ikke undre sig over, at mange tysktalende helstatsmænd havde svært ved at finde den rette kongevej. Dommen over dem blev, historisk set, fældet af deres samtidige, de danske nationalliberale, og det burde være på tide, at den bliver genstand for en omprovning. Om Sønderjyllands befolkning som helhed bør der ligeledes advares imod en altfor gavmild anvendelse af ord som »danksindede« og »tysksindede«. Mere træffende vil som regel »loyale« og »illoyale« være, og hvis man anvender betegnelsen »danske«, bør man ikke glemme at tilføje »Slesvigere«.

Der er hermed rørt ved et af bogens hovedspørgsmål. Men Hjelholts bog indeholder meget mere end dette. Med interesse hører man således om, hvorledes den nordslesvigske landbefolkning under Hans Krügers ledelse skabte en folkevæbning til værn mod tyske friskarer, og H. F. Refslund fik oprettet en stafellinje af beredne bønder som efterretningstjeneste for den danske hær. Mest betagende er dog skildringen af bøndernes gripen til våben i vinteren 1848-49 for at hindre den slesvigholstenske skatteopkrævning og troppeudskrivning, hvad der førte til den for dem så sørgelige »affære« ved Brøns (22. jan. 1849). At forfatteren beretter herom objektivt og roligt, gør ikke virkningen mindre stærk.

Dr. Hjelholts bog om Sønderjylland i 1848 er et værk, der vil blive stående og finde mange læsere, ikke mindst syd for Kongeåen. Den gengivelse af generalstabens kort fra 1846, der følger som tillæg, vil være læseren en kærkommen ledsager på hans vandring gennem de forskellige egne. Forhåbentlig vil værkets afslutning foregå i samme tempo, som det er godt begyndt.

Knud Fabricius.